

İbnu'l-Esîr El-Cezerî'nin Hayatı, Ailesi, Hocaları, Eserleri ve Et-Târihu'l-Bâhir Fi'd-Devleti'l-Atabekiyye Adlı Eseri

(H. 555-630/1160-1232)

Yazan: Abdulkâdir Ahmed TULEYMÂT

Çeviren: Abdulhalik BAKIR*

Adı ve Lakabı

O, İbnu'l-Esîr el-Cezerî olarak tanınan ve İzzeddin şeklinde lakaplandırılan Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Mekârim Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvâhid eş-Şeybânî'dir.

Doğumu

İbnu'l-Esîr H. 555 yılı Cümâda'l-Ulâ ayının dördüncü günü Musul'a bağlı Cezîret İbn Ömer'de dünyaya geldi¹. Sonra babası onu ve kardeşlerini 579 yılında Musul'a götürdü², böylece onlar temelli buraya yerleştiler.

Ailesi

İbnu'l-Esîr'in babası, İmadeddin Zengi döneminden beri Musul hâkimleri nezdinde me'mur olarak görev yapmaktaydı. Bu bilgiyi, sadece İbnu'l-Esîr bizzat kendisi "el-Bâhir" adlı eserinde bize haber vermektedir.

* Prof. Dr. Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Tarih Bölümü.

¹ İbn Hallikan, c. I, s. 438.

² İbnu'l-Esîr'in, babası ve kardeşleri ile birlikte Musul'a geçmesi haberini, el-Yunini'nin, "Mir'âtü'z-Zeman Zeyli"nde, Ziyaeddin-İbnu'l-Esîr'in kardeşi- hakkında vermiş olduğu şu bilgiye dayanarak tespit ettik: O, Cezîret İbn Ömer'de doğdu, sonra da 579 yılının Recep ayında babası ile birlikte Musul'a taşındı. Tarihçiler ise İbnu'l-Esîr'in babasının, yıl sınırlaması bildirilmeden oğulları ile birlikte Musul'a taşınıp yerleştiği konusunda görüş birliği içindeler.

Onun dışındaki müverrih ve biyografi bilgileri ise, yazarın babasının hayatı ile ilgilenmemişlerdir. Aynı zamanda onlar, anılan yazarın ve kardeşlerinin hakkında bilgi verirken de, babasının hayat hikâyesine değinmemişlerdir.

İbnu'l-Esîr'in, babası hakkında vermiş olduğu ilk bilgi ise, "el-Bâhir" adlı eserde İmadeddin Zengi'nin hayat hikâyesinde anlatmış olduğu bilgiden ibarettir. Burada o, babasının 541 yılında, tam da İmadeddin'in kuşatma altında tuttuğu esnada, Ca'ber kalesine gittiğini ve kuşatma işinde ona refakat eden vezir Cemaleddin'e -bu şahıs İmadeddin'in veziridir- uğradığını anlatır. Bu sırada İmadeddin'in de onun gelişini öğrenmesi sonucunda, Fenek kalesi kuşatması haberlerini öğrenmesi için kölelerinden birini ona gönderdiğini - İmadeddin kendisi Ca'ber kalesini kuşatma altında tutarken, aynı anda İmadeddin'in askerleri de anılan kaleyi kuşatıyorlardı- ve böylece baba (İbnu'l-Esîr'in babası), köleye İmadeddin'i rahatlatan haberi vermiş oldu³. İbnu'l-Esîr, babasının o yıldaki görevi ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Ancak biz, onun bu esnada vezirin Ceziret İbn Ömer valisi olduğunu düşünüyoruz. Bu düşüncüyü destekleyen bir şey de, İbnu'l-Esîr'in, hükümdar Süleymanşah ile ilgili 555 yılındaki özel haberidir. Bu habere göre, Musul sahibi kutbeddin, Süleymanşah'ı yakalayarak Musul'da hapsedmişti. Selçuklu Sultanı Mesud b. Muhammed 555 yılında vefat edince, Hemezan emirleri, Kutbeddin'e elçi gönderdiler ve Sultan Mesud'un halefi olarak hükümdar yapmak için, ondan Süleymanşah'ı kendilerine göndermesini istediler. Kutbeddin, Süleymanşah'ın sultan, Kutbeddin'in de onun atabeği, Cemaleddin'in ise sultanın veziri olması konusunda Süleymanşah'la anlaştı. Sonra Cemaleddin, İbnu'l-Esîr'in babasını Süleymanşah'a tabi olan Irak'a naibi olarak atamak istedi. Fakat bu proje, İbnu'l-Esîr'in haberde zikrettiği sebeplerden dolayı tamamen başarısız oldu⁴.

Yine İbnu'l-Esîr, babası ile ilgili başka bir haber zikretmektedir; o burada açık bir şekilde onun Musul veziri Cemaleddin'nin hizmetinde çalıştığını ve aynı zamanda anılan vezirin naibi olduğunu bildirmektedir. Ancak onun (babasının), belirtilen şahsın naipliğini yaptığını tercih etsek de, bu haber belirtilen naiplik görevini vurgulamamaktadır⁵.

Sonra İbnu'l-Esîr, 565 yılına ait babası ile ilgili haberi, Musul sahibi Kutbeddin Mevdud'un hayat hikâyesini sunarken vermekte ve burada onun Ceziret İbn Ömer divanı ve hazinesinin başkanlık görevini yürüttüğünü

³ Metindeki bilgiye bakınız. s. 78.

⁴ Metindeki s. 147'den sonraki sayfalara bakınız.

⁵ Metindeki s. 118'den sonraki sayfalara bakınız.

bildirmektedir⁶. Buna rağmen İbnu'l-Esîr, bir memur olarak babası hakkında bundan fazlasını zikretmemektedir.

İbnu'l-Esîr'in ailesi oldukça zengindi, tarihçi ailesinin Ceziret İbn Ömer'e bağlı el-Ukayme köyünde birkaç bostana sahip olduğunu bildirmektedir⁷. Ailesi, Musul'un aşağı kısmında "Kasru Harb" denilen bir köye de sahip bulunuyordu. İbnu'l-Esîr, "el-Kâmil fi't-Tarih" adlı eserine ait bilgilerin büyük kısmını bu köyde kendilerine ait bir evde topladığını söylemektedir⁸.

Onun babası aynı zamanda görevi yanında ticaretle de uğraşıyordu; bu konuda tarihçi, Haçlıların -567 yılında- Mısır'dan Şam'a gelen Müslüman gemilerini ele geçirdikleri haberini zikretmektedir. Babasının bu gemilerde ticaret malları bulunuyordu⁹. O aynı zamanda 588 yılı haberlerinde, Frenklerin el-Halil dolaylarında Müslümanlara ait bir ticaret kervanını ele geçirdiklerini zikretmektedir. İbnu'l-Esîr'in -veya babasının- bu kervanda ticaret malları bulunuyordu, ancak bu mallar gasp edildi¹⁰.

İbnu'l-Esîr, babasının ölümünden sonra ne "el-Kâmil" de ne de "el-Bâhir" de onun hakkında bilgi vermemektedir. Aynı şekilde tarihçilerden veya biyografi bilginlerinden hiç biri onun hakkında bilgi vermemiştir. Bu nedenle de biz onun vefat tarihini bilmemekteyiz. Ancak İbnu'l-Esîr'in, "el-Bâhir"de zikrettiği bir haberden, onun 587 yılında Musul'da yaşadığı anlaşılmaktadır. Haberin özeti ise şöyledir: Musul sahibi İzzeddin Mesud, bu yıl zarfında Ceziret İbn Ömer'i kuşattı, bu esnada Mecduddin Ebu's-Sa'âdât -tarihçinin kardeşi- da onunla birlikte hareket etti. İzzeddin, Musul'a döndükten sonra, askerlerine şehre girmemeleri ve buranın dışında ordugâh kurmaları için emir verdi. Mecduddin çadırını askerlerin yanında kurdu ve Musul'a girmedi; fakat İzzeddin ona girmesini açıkladı ve şöyle dedi:

*"Baban Esîruddin uzun zamandan beri seni görmedi, şüphesiz ki seni özlemiştir."*¹¹.

⁶ Metindeki s. 147'den sonraki sayfalara bakınız.

⁷ Metindeki s. 147'den sonraki sayfalara bakınız.

⁸ el-Kâmil, c. V, s. 20.

⁹ Metindeki s. 155'den sonraki sayfalara bakınız.

¹⁰ el-Kâmil, c. IX, s. 220.

¹¹ Metindeki s. 186'den sonraki sayfalara bakınız.

Tarihçi İzzeddin, yaş bakımından kardeşleri Mecduddin ve Ziyaeddin'in ortasında yer alıyordu. Mecduddin Ebu's-Sa'âdât el-Mubârek 544 yılında dünyaya geldi, İzzeddin 555, Ziyaeddin Nasrullah ise 558 yılında doğdu. Kardeşlerden ilk ölen kişi Mecduddin oldu, o 606 yılında vefat etti, sonra onu tarihçi İzzeddin takip etti, o da 630 yılında öldü, Ziyaeddin ise 627 yılında vefat etti¹².

Her üç kardeşten biri ilmi hayatlarında farklı bir yön takip ettiler. Mecduddin dinî bilimleri seçerken, Ziyaeddin edebiyatı tercih etti, İzzeddin ise tarih ilmini seçti. Böylece onlardan her biri kendi alanında şöhret kazandı. Mecduddin hadis, tefsir, kitabet ve mektuplarla ilgili eserleriyle meşhur olurken, Ziyaeddin edebî eserleriyle, başta da "el-Meseli's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir" adlı eseriyle ünlü oldu. İzzeddin ise tarihle ilgili eserleri, başta da "el-Kâmil fî't-Tarih" adlı eseri sayesinde şöhret kazandı.

Bu arada Mecduddin ve Ziyaeddin, Zengiler'e ve onların yüksek rütbeli memurlarına hizmet ettiler. Mecduddin, Musul hâkimi İzzeddin Mesud'un veziri Mücahiduddin Kaymaz'ın inşa kâtibi idi. Sonra o, bizzat İzzeddin Mesud'un yazışma divanı başkanlığı görevini üstlendi, daha sonra onun ölümünü müteakip oğlu Nureddin Arslanşah'ın yazışma divanını idare etti. Sonra o bir hastalığa yakalandı ve onu yazmadan alıkoydu, böylece evinde ikamet etmeye başladı, bu esnada toplumun ileri gelenleri ve âlimler onu ziyaret ediyorlardı. Bu esnada o, "Kasru harb" köyünde bir ribat inşa ederek mülklerini buraya ve Musul'da oturduğu evine vakfetti. O, bütün eserlerini hastalığı sırasında yazdı¹³.

Ziyaeddin ise, Dımaşk hâkimi el-Meliku'l-Afdal Salahaddin el-Eyyûbî için vezirlik yaptı. Fakat o, kötü bir gidişat sergiledi, öyle ki, insanlar ona karşı ayaklandılar ve onu öldürmek istediler. Dımaşk, el-Afdal'ın elinden çıkınca da, Mecduddin, Halep hâkimi ez-Zahir Gazi'nin hizmetine katıldı, fakat onun yanında kalışı uzun sürmedi ve buradan ona sinirlenmiş bir vaziyette ayrılarak Musul'a gitti. Ancak burada da fazla kalamadı, sonra buradan Erbil'e gitti. Burada da işleri iyi gitmedi, dolayısıyla da buradan Sincar'a geçti. Ancak o burada fazla kalmayarak Musul'a döndü ve buraya yerleşti ve 618 yılında inşa kâtibi göreviyle bu şehrin hâkimi, el-Meliku'l-Kâhir İzzeddin Mesud'un oğlu Nasiruddin Mahmud'un hizmetine katıldı. Nâsiruddin Mahmud öldükten

¹² Şezerâtü'z-Zehab, c. V, s. 22, 137, 187.

¹³ İbn Hallikan, c. I, s. 557 ve devamı.

sonra, Musul eline geçince, Bedreddin Lü'lü' için kâtiplik yaptı. 637 yılında Bedreddin, onu Bağdat halifesine elçi olarak gönderdi, böylece o burada öldü¹⁴.

Tarihçi İzzeddin ise, muhtemelen o Musul hâkimlerinin hizmetine girmedi; zira ne bizzat kendisi ne de hayat hikâyesini anlatanlar onun herhangi bir görev ifa ettiğini zikretmemişlerdir. Ancak İbn Hallikan, onunla ilgili vermiş olduğu hayat hikâyesinde, Zengilerden bazı Musul hâkimleri için Bağdat'a gittiğini zikreder, fakat bu yazar, anılan hükümdarların adlarını vermez¹⁵. İbn Kesir ise, İbnu'l-Esîr'in hayat hikâyesinde, onun bazı Musul hükümdarları için vezirlik yaptığını bildirir, fakat bu yazar da anılan hükümdarların adlarını nakletmez¹⁶. Şüphesiz ki, bu da İbn Kesir'den gelen bir tasavvur olmalıdır.

Hayatı

İbnu'l-Esîr -daha önce de belirttiğimiz gibi- 555 yılının Cümâda'l-Ulâ ayının dördüncü günü Ceziret İbn Ömer'de dünyaya geldi. Sonra da babası ve kardeşleri ile beraber 579 yılında Musul'a taşındı, yani o bu esnada yirmi dört yaşındaydı. Bu ise şu anlama gelmektedir: O, Ceziret İbn Ömer'de büyüdü, gelişti ve ilk derslerini aldı. Doğrusu, İbnu'l-Esîr'in çocukluk yılları ve küçük yaştaki eğitim aşamaları hakkında herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır. Babasının, onun ve kardeşlerinin eğitimine büyük önem vermiş olduğu farz edilse de -ki bunun etkisi üç kardeşten her birinin kendi alanındaki yükselmesinde de görülmektedir- İbnu'l-Esîr, kendi hayat hikâyesini esirgediği gibi, onun hakkında bilgi verenler de gelişme yılları hakkındaki detaylı bilgiyi esirgemişlerdir.

Eğitimi

İbnu'l-Esîr'in, küçüklüğünde Kur'an-ı Kerim'i ezberlediği ve çağdaşlarının âdetine göre mekteplerden birinde okuma yazma kurallarını öğrenmiş olması doğaldır. Bu dönemin zincirini kırınca da derin çalışma aşamasına geçti ve böylece ilim almak için hocaların meclislerinde oturdu ve

¹⁴ İbn Hallikan, c. II, s. 208.

¹⁵ İbn Hallikan, c. I, s. 438.

¹⁶ İbn Kesir, c. XIII, s. 139.

Matematik, dil, fıkıh ve hadis okudu. Belki de o, bu ilimlerin dışında, usul, ferâiz, mantık, hey'e, nücüm, kıra'at gibi başka ilimleri de okudu. Zira hocalarından bazıları bir ilim dalından daha fazlasını bilmekteydi.

Hocaları

İbnu'l-Esîr, "el-Kâmil fi't-Tarih" adlı eserinde, bazı hocalarının hayat hikâyelerini anlatmıştır. Hayat hikâyesini Anlattığı hocalarından birisi, 584 yılında vefat eden hocası Abdullah b. Süveyde'dir. Onun hakkında şöyle diyor:

*"Bu yıl hocamız Ebu Muhammed Abdullah İbn Abdullah b. Süveyde et-Tikritî vefat etti; o hadis âlimi idi ve onun bu alanda güzel eserleri bulunmaktadır."*¹⁷.

Onun (İbnu'l-Esîr'in) 585 yılında vefat eden hocası İbn Afdalu'z-Zeman hakkında şöyle diyor:

*"Bu yılda -Safer ayında- hocamız Afdalu'z-Zemân olarak tanınan Ebu'l-Abbas Abdurrahman b. Vebbân Mekte'de vefat etti. Allah ona rahmet eylesin mezhebinin fıkhına karşı, iki usul, matematik, ferâiz, nücüm, hey'e, mantık ve diğerleri konusunda derinleşmiş bir âlimdi. Amellerini zühtle tamamladı, kaba saba giyindi ve Allah, onu beklesin Mekte'de mücavir olarak ikamet etti ve orada vefat etti. O aynı zamanda sohbet ve davranış yönünden insanların iyisi idi"*¹⁸.

O (İbnu'l-Esîr) hocası İbn Revâha hakkında ise şunları yazmaktadır:

"O 585 yılında Akka vakasında öldürüldü. O, Salabaddin el-Eyyûbî ile birlikte buraya gelmişti; Salabaddin ordusunun merkezi, haçlılar karşısında bozguna uğrayınca, haçlılar, Salabaddin'in otağının üzerinde bulunduğu tepeye ulaştılar ve burada yakaladıkları her kesi öldürdüler, malları yağmaladılar ve Salabaddin'in otağı çevresindeki bir grup insanı katlettiler. Hocamız Cemaleddin Ebu Ali b. Revâha el-

¹⁷ el-Kâmil, c. IX, s. 198.

¹⁸ el-Kâmil, c. IX, s. 205.

Hamevî de onlardan biriydi. O âlimlerden bir âlimdi ve güzel şairleri vardır; aslında o şebitlik mertebesini uzaktan miras olarak almadı, zira Resûlullah'ın (S. A. V.) arkadaşı olan dedesi Abdullah b. Revâha'yı da Mü'te savaşında Rumlar şebit etmişlerdi."¹⁹.

593 yılında vefat eden hocası İbn Sadaka içinse şöyle diyor:

“Bu yılda, hocamız Şafîî Fakîhi Ebu'l-Kâsım Ya'îş b. Sadaka b. Ali el-Fürâtî ed-Darîr vefat etti. O fıkah alanında imam, salih bir öğretmen, iyiliği bol olan bir insandı. Ondan birçok şey öğrendim ve Allah, ona rahmet eylesin onun gibisini görmedim. Ondan, dininin bütünlüğü ve Allahu Te'alâ'ya karşı amelinin doğruluğuna delalet eden ilginç bir şey gördüm. O da şöyledir: Ben Bağdat'ta ondan Ebu Abdurrahman en-Nesâî Sünen'ini öğreniyordum -ki o hacimli bir kitaptır- zamanım da dardı, zira ben hacılarla idim ve Allah onu korusun Mekte'den yeni dönmüştük. Tam bu esnada biz büyük kardeşim Mecdüddin Ebu's-Sa'âdât ile birlikte ondan hadis dinliyorduk. Bu esnada Bağdat ileri gelenlerinden bir insan ona geldi ve şöyle dedi: 'Gelmen için mesele göründü, konu şöyle şöyledir.'. O da şöyle dedi: 'Ben bu beyefendileri dinlemekle meşgulüm, zamanları da geçiyor, oysa benden istenilen geçmez. Aynı zamanda ben Halife'nin meselesi karşısında bunu söylemeyi beceremem.'. O da, 'hayır lütfen söyle' dedi. Bunun üzerine Ebu'l-Kâsım da 'ders bitmeden gelemem' dedi. Bu esnada biz ondan, onunla gitmesini istedik, ancak o bunu yapmadı ve 'okuyun' dedi, biz de okuduk. Yarın olunca, bir kölemiz gelerek Musul Hac emirinin ayrıldığını bildirdi. Bundan dolayı zor durumda kaldık, hoca şöyle dedi: 'Niçin ailenize ve memleketinize dönmek bu kadar zorunuza gidiyor?'. Biz de, 'bu kitabın bitmemesinden dolayıdır' diye cevap verdik. Bunun üzerine o da şöyle dedi: "Ayrılmak istesenez, bir binek kiralar ona binerim, sizinle yürürüm, bu esnada siz de okursunuz, bitirdiğinizde ben geri dönerim'. Köle yolculuğa hazırlık yapmak için gitti, bu esnada da biz okumaya devam ediyorduk; ancak geri dönerek hacıların daha henüz ayrılmadığını bildirdi. Kitabı okumayı bitirdik. Bu sağlam inanca bak! Ondan korktuğu ve ona ihtiyacı olduğu halde, Halifenin buyruğunu geri çeviriyor ve bizden korkmak ve ricada bulunmak ihtiyacını duymadığı ve yabancı olduğumuz halde, bizimle yolculuk yapmak istiyor."²⁰.

İbnu'l-Esîr, 596 yılında vefat eden hocası İbn Küleyb el-Harranî şunu yazmaktadır:

¹⁹ el-Kâmil, c. IX, s. 203.

²⁰ el-Kâmil, c. IX, s. 239.

“Bu yılda -Rebi’ulevvel ayında- Bağdat’ta ikamet eden hocamız Ebu’l-Ferec Abdulmun’im Abdulvebbab b. Küleyb el-Harranî vefat etti. O doksan altı yıl iki ay yaşadı. Hadis isnadı konusunda yüce bir kişiydi. Aynı zamanda o güvenilir ve semâ’î doğru bir âlimdi.”²¹.

Tarihçi, 603 yılında vefat eden hocası İbn Şebbe en-Nahvî ile ilgili şöyle diyor:

“Bu yılda -Şevval ayında- hocamız Ebu’l-Harem Mekki İbn Reyân b. Şebbe en-Nahvî el-Mukri’ Musul’da vefat etti. O nahiv, dil ve kıra’ât alanlarında bilgilydi, zamanında onun gibisi yoktu ve o a’ma idi. Anılan ilimler dışında fıkıh, matematik ve diğer ilimleri de iyi derecede biliyordu. Bu âlim aynı zamanda Allah kullarının en iyilerinden idi, çok mütevazî bir insandı ve insanlar onun yanında sabahlara kadar ders çalışırlardı.”²².

607 yılında vefat eden hocası İbn Taberzed hakkında ise şunları yazmaktadır:

“Bu yılda hocamız Ebu Hafs Ömer b. Muhammed b. el-Ma’mer b. Taberzed el-Bağdadî vefat etti, o, isnadı kuvvetli bir âlimdi.”²³.

Bu yıl içinde (622), Musul’da yayılan veba salgınında -ki, onun yüzünden birçok insan hayatını kaybetti- vefat eden hocası el-Hatibu’t-Tûsî hakkında da şunları irat etmektedir:

“Bu yıl içinde ölenlerden birisi de Musul hatibi hocamız Abdulmuhsin b. Abdullah el-Hatibu’t-Tûsî idi. O Müslümanların iyilerindendi, yaşı ise seksen üç yıl birkaç aydan ibaretti.”²⁴.

²¹ el-Kâmil, c. IX, 251.

²² el-Kâmil, c. IX, 290.

²³ el-Kâmil, c. IX, s. 305.

²⁴ el-Kâmil, c. IX, s. 364.

İbnu'l-Esîr, 628 yılında vefat eden hocası İbnu'l-Adîm'i şöyle tanıtır:

“Bu yılda Salih hoca Kadı İbn Ganâim b. el-Adîm el-Halebî vefat etti. O ibadet ve riyâzet alanında müçtehitlerden ve ilmiyle amel edenlerden idi. Eğer bir kişi, “onun zamanında ondan daha fazla ibadet eden birisi yoktur” dese, doğru söylemiş olur. Allah, ondan razı olsun ve onu razı etsin, kendisi hocalarımızdan birisiydi. Ondan hadis öğrendik ve onu görmekten ve sözlerinden faydalandık.”²⁵.

İbnu'l-Esîr, Irak'a ve Şam'a sefer etme fırsatını değerlendirerek hocaları ile bir araya gelir ve onlardan hadis öğrenirdi. Bağdat'ta Abdulmü'min b. Küleyb ve Abdulvehhab b. Sekine Irak müsned'ini öğrendi. Dımaşk'ta ise el-Kâsım b. Sarsari ve "Zeynu'l-Ümenâ"dan Şam müsned'ini öğrendi.

İbnu'l-Esîr, çağdaşı olan ve kendisini tanıyan ve aynı zamanda kendisinden sonra gelip de eserlerinden yararlanan âlimlerin takdir ve övgüsünü kazanmıştır. İbn Hallikan ve Sıbt İbnu'l-Cevzî, onun çağdaşı olan âlimlerdendir. İbn Hallikan ise onunla sıkı bir ilişki içindeydi; bu da şu sebepten kaynaklanmaktaydı: Anılan âlimin babası (İbn Hallikan'ın babası) İbnu'l-Esîr'in arkadaşıydı, bu nedenle de İbnu'l-Esîr, İbn Hallikan'a iyilikte bulunur ve onu yanında tutardı. İbn Hallikan, İbnu'l-Esîr hakkında şunları söylemektedir:

“O hadis ezberlemede, bilmede ve onunla ilgili bilgilerde allame, önceki ve sonraki tarihlerde hafız ve Arapların nesepleri, meşhur savaşları, vakaları ve haberleri konularında uzman idi.”.

O (İbn Hallikan), bu hususta şunu da söyler:

“Onun evi, Musul halkının ve bu şehre gelenlerin toplanma yeri idi. “ İbnu'l-Esîr'in 626 yılında Halep'de toplantı yapıldı; bu esnada İbnu'l-Esîr, Halep sahibi et-

²⁵ el-Kâmil, c. IX, s. 387.

Tavaşi Şihabeddin Tuğrul el-Hadim Atabek el-Melikü'l-Azîz b. el-Melikü'z-Zâbir'in misafiri idi. Tuğrul, İbnu'l-Esîr'e, bolca uğrayan, onun hakkında iyi düşünen ve ona iyilikte bulunan biriydi."

İbn Hallikan şöyle diyor:

*"Tuğrul ve dedesi yanında İbnu'l-Esîr'le bir araya gelince, 'onun faziletler ve güzel ahlak açısından mükemmel bir adam, tevâzu'u bol olduğunu gördüm. Ona uğramayı adet edindim, onunla babam -Allahu Te'âla, ona rahmet eylesin- arasında kesin bir ünsiyet vardı; bu nedenle de ilgi ve ikramda aşırıya kaçmaktaydı."*²⁶.

Şemsüddin Yusuf Sıbt İbnu'l-Cevzî ise, eseri "Mir'âtu'z-Zeman" da ondan bilgi naklettiği halde, onun hayat hikâyesini yazmamıştır. Ancak o, anılan âlime (İbnu'l-Esîr'e) değer veriyor ve onu üstat olarak lakaplandırıyor. Yazar ondan, Nureddin Mahmud b. İmadeddin Zengi'nin ölüm haberini naklederken şöyle diyor:

*"Üstaz el-Cezerî taribinde şunu zikretti."*²⁷.

İbn Kesir, onu, "Allame imam" olarak tanıtmakta ve şöyle demektedir:

*"O, ömrünün son günlerinde öldüğü güne kadar Musul'da vakarlı ve tazim edilmiş olarak ikamet etti."*²⁸.

ez-Zehabi onun ile ilgili şunu söylüyor:

*"O faziletleri bol muazzam bir göğüs idi."*²⁹.

²⁶ İbn Hallikan, c. II, s. 438.

²⁷ Mir'âtu'z-Zemân, c. VIII, s. 320.

²⁸ İbn Kesir, c. XIII, s. 139.

İbnu'l-İmad el-Hanbelî ise şöyle diyor:

“O, allame, neseb bilgini, tarihçi, edebiyatçı, erdemli ve haşmetli bir insandı.”³⁰

Ölümü

İbnu'l-Esîr 630 yılının Şaban ayında vefat etti, doğru bilinen budur³¹. Ancak es-Sübkî gibi bazı tarihçiler bunu kabul etmeyerek, onun anılan yılın Ramazan ayında vefat ettiğini bildirmektedir³². Ebu Şâme ise, onun 631 yılının Şaban ayında vefat ettiğini bildirmektedir.³³

Eserleri

Daha önce de İbnu'l-Esîr'in, bilimsel hayatında tarihsel yöne yöneldiğini belirtmiştik. Bundaki sebep ise onun gençliği döneminde babasından Zengiler'in haberlerini duymasıdır. Zira o, “et-Tarihu'l-Bâhir fî'd-Devleti'l-Atabikiyye” adlı eserinin mukaddimesinde, babasının kendisine Musul'un ve Zengi oğulları krallarının haberlerini anlattığını belirtmektedir. Bu eserde babasından büyük miktarda bilgi naklettiğini de görüyoruz. Şüphesiz ki, tarihsel hikâyeler ilgisini çekiyordu, böylece kendini tarih kitaplarını okumaya verdi. Bilimsel yönelimini tespit etmek gerektiği aşamaya gelince de, tarih bilimini ve o dalda eser yazmayı seçti. Nitekim İslam kitaplığında bıraktığı eserleri de, bize bunu göstermektedir. İbn Hallikan³⁴ın da söylediği gibi, Hadis ezberleme, öğrenme ve onunla ilgili olanları bilme alanında allame derecesine ulaşmasına rağmen, o hadis ilminde veya okuduğu diğer bilim dallarında eser yazmaya önem vermedi, oysa bizce bilinen bütün eserleri tarihle ilgilidir.

²⁹ Şezerâtü'z-Zehab, c. V, s. 127 (ez-Zehabî'nin “el-İber” adlı eserinden).

³⁰ Şezerâtü'z-Zehab, c. V, s. 137.

³¹ İbnu'l-İmad el-Hanbelî, Şezerâtü'z-Zehab adlı eserinde (c. V, s. 137'de) onun anılan ayın yirmi beşinde vefat ettiğini bildirilmektedir.

³² Tabakâtu'sh-Şâfi'iyye, c. V, s. 127.

³³ ez-Zeylü alâ'r-Ravzateyn, s. 162.

³⁴ İbn Hallikan, c. I, s. 438.

O “el-Kâmil fi’t-Tarih” adlı eserinin mukaddimesinde şöyle diyor: “Amma ba’du! Ben tarih kitaplarını okumayı ve ondakileri bilmeyi seven, olaylarının aşikâr ve gizli olanlarına vakıf olmadan etkilenen ve yaprakları arasında yerleştirilen bilgilere, edebiyatlara ve tecrübelere eğilimli iken...”. İbnu’l-Esîr, burada tarihi sevdiğini, bilgiye eğilimli olduğunu açıklamaktadır. İşte bu tutku onu, tarihsel yöne yönlendirmiştir.

İbnu’l-Esîr İslam tarih kitaplığına dört adet eser bırakmıştır; bunlar ise şunlardır:

1. el-Lübâb fi Tehzîbi’l-Ensâb
2. Üsdü’l-Gâbe fi Ma’rifeti’s-Sahâbe
3. el-Kâmil fi’t-Tarih
4. et-Tarihu’l-Bâhir fi’d-Devleti’l-Atabikiyye

Bu eserlerin adlarından İbnu’l-Esîr’in çeşitli dallarıyla tarih bilimine önem verdiğini görüyoruz. O genel tarihe, “el-Kâmil fi’t-Tarih”, biyografiye “Üsdü’l-Gâbe fi Ma’rifeti’s-Sahâbe”, Nesep bilimine, “el-Lübâb fi Tehzîbi’l-Ensâb adlı eseri çerçevesinde önem verdi. Aynı şekilde özel tarihe de ilgi gösterdi ve İslam tarihinde hüküm süren hanedanlardan birinin tarihini yazdı, o da, ”et-Tarihu’l-Bâhir fi’d-Devleti’l-Atabikiyye” adı altındaki Zengi oğulları hanedanıdır. Böylece bütün tarih bilimini bir arada toplamış oldu, üstelik bunu da güzel ve ustaca yaptı, bu davranışıyla da o kendisinden sonra gelen eski tarihçilerin ve İslam tarih araştırmaları ile ilgilenen yeni tarihçilerin güvenini kazanmış oldu.

İbnu’l-Esîr’in tarihle bir ilgisi olmayan “Tuhfetü’l-Acâib ve Turfetü’l-Ğarâib”³⁵ başlığı altında bir eseri daha bulunmaktadır. Sanırım İbnu’l-Esîr bu kitabı yazmakla nefsinin rahatlatmak istemiştir. Bu eserde çeşitli okumaları esnasında ilgisini çeken bilgileri toplamıştır. Eserin mukaddimesinde, burada “daha çok, ilahi hikmetin ortaya çıkardığı, rabbanî kudretin yaratıkların ilginçliklerini, varlıkların farklılıklarını ustaca biçimlendirdiği şeyleri zikrettiğini ve onu güzel haberlerle ve az bulunan şüirlerle süslediğini” söylemektedir.

³⁵ 499 Coğrafya numarasıyla Mısır Kitap Evi Kütüphanesi’nde kayıtlı bir el yazmasıdır.

el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb

İbnu'l-Esîr'in düzenlediği "el-Ensâb" adlı eser, altıncı yüzyılın âlimlerinden Ebu Sa'd Abdulkerim b. Muhammed b. Mansur es-Sem'ânî el-Merzevî'ye aittir; o 510 yılında vefat etmiştir. İbnu'l-Esîr onu düzenleme ve özetleme işini yerine getirdi. Ayrıca o, eserin mukaddimesinde, bu işe kalkışma sebebinin de zikretti. Eseri övdükten ve es-Sem'ânî'yi ve işini dile getirdikten sonra şöyle dedi:

"es-Sem'ânî, konuyu öyle uzattı ve araştırdı ki, eser nesepler sınırını aştı ve daha çok tarih kitaplarına benzedi, buna rağmen, onda doğru olmayan bilgiler de bulunmaktadır. Böylece kendisi eseri özetlemeye ve içindeki yanlış ve yanlışmalara uyarıya koyuldu. Sonra o (İbnu'l-Esîr), çabasını ve düzenleme işindeki çalışmasını detaylı bir şekilde anlatmaya çalıştı."

Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe

Başlığının da gösterdiği gibi, bu eser, Hz. Peygamber'in hayatında ona arkadaşlık eden erkek ve kadın ashabın hayat hikâyelerinden ibarettir. İbnu'l-Esîr, eserin mukaddimesinde eseri yazma sebebinin belirterek Ebu Abdullah İbn Mende el-İsfahanî, Ebu Nu'aym Ahmed b. Abdullah el-İsfahanî ve İmam Ebu Ömer b. Abdilberr el-Kurtubî dışında, ashabın hayat hikâyelerini yazanları beğenmediğini söyledi. Ancak anılan yazarların da birbirinden farklı bir metot uyguladığını, onlardan bazıları arkadaşının belirtmediği isimleri belirttiğini anlattı. Bu sebepten dolayı da bu eserleri bir araya getirip, ona Abdilberr'in eserinden telafî etmek suretiyle kaleme alınan Ebu Ali el-Gassânî'nin eserinden seçtiklerini de eklemeyi uygun gördü. Sonra da bilgileri toplamada ve eseri hazırlamada uyguladığı metodunu uzun bir mukaddimede belirtmeye çalıştı.

el-Kâmil fi't-Tarih

Bu eser sayesinde İbnu'l-Esîr, doğumu, içinde yaşadığı yarım yüzyıl süresi, vefatı bakımından yedinci yüzyıl âlimlerinden olması ve içinde yaşadığı yüzyılın üçte bir müddeti itibariyle altıncı yüzyıl tarihçilerinden bir tarihçi

olarak şöhret kazandı. Gerçekten de İbnu'l-Esîr, bu eseri güzel yazmıştır. Üstelik o bu eserde İslam dünyasının doğusu, batısı ve bu iki yönün arasındaki bütün haberleri toplamıştır. Bu alanda hiçbir yazar ondan önce böyle bir şeyi başarmamıştır.

İbnu'l-Esîr eserinin mukaddime kısmında, eseri yazma sebeplerinden birinin, kendisinden önceki tarihçilerden doğulu olanlarının sadece batı haberlerini belirtmekle, batılı olanın ise doğunun meselelerini ihmal ettiğini görmesi olduğunu belirtmektedir. Bu durumda bir öğrenci eğer bir tarihi öğrenmek istediğinde, içeriğindeki ihlaller ve usandırıcı bilgiler yanında birçok cilde ve değişik eserlere ihtiyaç duyardı. Durumu böyle görünce, unutmak endişesinden dolayı gözden geçireceğim bir hatırlatma olsun ve ilk çağlardan zamanımıza-yani 628 yılına kadar- kadar bir birini takip eden, içindeki olaylar ve varlıklar hakkında bilgi bulunsun diye doğu, batı ve onların arasındaki bölgelerde hüküm süren kralların haberlerini toplayan bir tarih eseri yazmaya başladım.

et-Tarihu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabikiyye

Yayına hazırladığımız bu eseri ise, İslam tarihinde hüküm süren hanedanlıklardan bir hanedanlığın kurduğu bir devlet ile ilgili olarak İbnu'l-Esîr kaleme almıştır. Bu ise İbnu'l-Esîr tarafından, 521 yılında Musul valiliğine atandığından sonra devleti kuran İmadeddin'e verilen "Atabek" lakabına nispeten "Atabekler devleti" olarak adlandırılan İmadeddin Zengi b. Kasimu'd-Devle Aksungur el-Hâcib'in hanedanlığıdır.

İbnu'l-Esîr, eserine bir mukaddime sunarak burada ailesinin Musul hükümdarları ile olan sıkı ilişkisini ortaya koydu ve onların haçlılara karşı mücadelelerini özetledi, sonra da eseri kaleme alınmasının sebebini belirtti.

Sonra o, anılan devletin haberlerini sıralamaya başladı ve Kasimu'd-Devle Aksungur -İmadeddin Zengi'nin babası- hakkında bilgi verdi. Burada anılan kişinin, Selçuklu Sultanı Melikşah'la olan yakınlığını ve onun tarafından Halep şehrine vali tayin edilmesini, 485 yılında Melikşah'ın vefatından sonra iktidar çekişmesi sebebiyle Selçuklu hanedanlığının problemlerine katılışını belirtti. Sonra Kasimu'd-Devle'nin, kendisiyle Dımaşk hükümdarı Selçuklu Tâcu'd-Devle Tutuş arasındaki siyasi rekabet savaşında 487 yılında öldürülmesi olayını anlattı. İbnu'l-Esîr, Kasimu'd-Devle'nin haberlerini, Halep'teki güzel siyasetini ve adaletli yönetimini ortaya koymak suratiyle ona ait bir hayat hikâyesiyle tamamladı.

Sonra o (İbnu'l-Esîr), İmadeddin Zengi'nin -Kasimu'd-Devle'nin tek erkek çocuğu- babasının ölümünden 541 yılındaki kendi vefatına kadar olan haberlerini ele aldı. Burada babasının arkadaşların ona kol kanat germelerini ve onların kanatları altında yetişmesini zikretti. İmadeddin, babası öldüğünde, yaklaşık on yaşındaydı. Sonra yazar, onun (İmadeddin'in) bilekleri güçlenince kendi başına buyruk haline gelmesini, Musul emirlerinin hizmetine geçmesini, onlarla mahalli muharebelere ve haçlılara karşı yapılan savaşlara katılmasını, arkasından Selçuklu Sultanı Mahmud'un hizmetine girmesini ve Vâsıt, Basra ve Bağdat Şihneliğine tayin edilmesini, daha sonra da 521 yılında Musul valisi olarak atanmasını anlattı. İşte burada İbnu'l-Esîr, kendi adını taşıyan ve bazı el-Cezîre ve Şam emirliklerini kapsayan devleti kurmak için İmadeddin'in atmış olduğu adımları detaylandırmaya başlamaktadır. Aynı şekilde o (İbnu'l-Esîr), anılan hükümdarın, devletini kurma esnasında Abbasî halifesi, Selçuklu sultanı, Müslüman el-Cezîre ve Şam emirleri ve Haçlılar örneklerinde görüldüğü gibi, yoluna çıkan zorluklara işaret eden haberleri zikretmektedir. İbnu'l-Esîr, İmadeddin'in haçlılara karşı savaşlarını ve ister el-Cezîre, isterse de Şam bölgesinde olsun ele geçirdikleri birçok memleketi geri alma çabalarını geniş bir şekilde anlatmıştır.

Daha sonra İbnu'l-Esîr, 541 yılında İmadeddin'in vefatından sonra devletin, Musul ve el-Cezîre'de hükümdar olan Seyfuddin Gazi ile Halep ve Şam'daki bölgelerde hükümdar olan Nuruddin Mahmud arasında bölünmesini ele aldı.

İbnu'l-Esîr, Seyfuddin Gazi b. İmadeddin'in'in haberlerini de kaydetti. Seyfuddin'in dönemi kısa olmuştur (541-544), en göze çarpan icraatı ise, kendisiyle kardeşi Nureddin arasında çıkması muhtemel tehlikeli bir ihtilafı engellemesidir. Sonra o, el-Cezîre bölgesinde yer alan devletin mülklerini, oradaki emirlerin ihtirashlı davranışlarından korudu. Sonra Dımaşk'ın, 543 yılında haçlılarla birlikte şehri kuşatan Bizans İmparatoru'nun eline düşmesinin engellenmesi olayında onun büyük etkisi olmuştur.

Sonra İbnu'l-Esîr, kardeşi Seyfuddin'in yerine Musul'a hükümdar olan Kutbeddin Mevdud'un (544-565) haberlerini sıraladı. Burada onunla, kardeşi Nuruddin arasında Sincar şehri sebebiyle ortaya çıkan ve aralarında barış imzalanmasıyla son bulan problemi anlattı. Sonra Selçuklu Süleymanşah'ın Hemezân'a saltanat projesini, Kutbeddin'in buraya Atabek ve iktidarının meselelerine görevli tayin edilmesini ve nihayet bu projenin başarısızlığını zikretti. Aynı zamanda o, Kutbeddin'in hastalığı sırasında Musul üzerine iki oğlu arasında meydana gelen çekişme haberini ve 565 yılında oğlu II.

Seyfuddin Gazi'nin buraya hükümdar olmasıyla son bulan devlet adamlarının bu çekişmedeki etkinliğini serdetti.

İbnu'l-Esîr aynı zamanda Nuruddin Mahmud'un (541-569) haberlerini ele aldı. Burada babasının vefatından sonra Haleb'i ele geçirmesini, haçlılara karşı mücadelesini ve bazı İslam ülkelerini geri almasını belirtti. Yine onun 549'da Dımaşk'ı, 564'te Mısır'ı ve 566'da Musul'u ele geçirmesini zikretti. Aynı zamanda o (İbnu'l-Esîr), Salahaddin'in Mısır'da amcası Eseduddin Şirkuh'un yerine geçmesinden sonra, haçlılara karşı savaş konusunda aralarındaki görüş ayrılığından kaynaklanan Nuruddin ile salahaddin arasındaki çekişme hakkında bilgi verdi.

İbnu'l-Esîr arkasından 569 yılında Nuruddin Mahmud'un vefatından sonra Zengi ailesi sarayında Nuruddin'in tek oğlu es-Sâlih İsmail'in yaşının küçüklüğü sebebiyle -ki, bunun sebebiyle Musul, Sincar ve Ceziret İbn Ömer dışında devlet yönetimi Salahaddin el-Eyyubî'ye geçmiş oldu- meydana gelen hükümdar seçimi olayını anlattı.

569 ve 607 yılları arasındaki dönemde, İbnu'l-Esîr, Musul hükümdarları için özet bir tarih eseri yazdı. Burada 576 yılına kadar iktidarı devam eden II Seyfuddin Gazi b. Kutbeddin Mevdud'un, kardeşi Seyfuddin'den sonra iktidara gelen ve 589 yılındaki vefatına kadar Musul'u yöneten İzzuddin Mesud b. Kutbeddin Mevdud'un ve 607 yılına kadar iktidarı devam eden Nuruddin Arslanşah b. İzzuddin Mesudun haberlerini yazdı. Ancak o burada bütün bu hükümdarların, Salahaddin ve halefleri ile olan ilişkileri hakkında kısa haberler kaydetti. Aslında onlar arsındaki anılan ilişki, husumet ile sevgi arasında gelip gitmekteydi. Sonra o (İbnu'l-Esîr), el-Meliku'l-Kâhir Mesud b. Nuruddin Arslanşah'ın 607 yılındaki iktidarını anlattı.

İbnu'l-Esîr, Zengi hanedanlığına bağlı hükümdarlardan her birinin haberlerini birer hayat hikâyesiyle tamamladı ve burada her hükümdarın ahlakını, ilginç olaylarını ve döneminde Musul'un gelmiş olduğu noktayı detaylandırdı.

İbnu'l-Esîr, bazı büyük devlet adamlarından vezirlerin ve kumandanların da hayat hikâyelerini yazdı; bu hayat hikâyelerinde, en çok göze çarpan şey ise, onlardan bazılarının devletin gelişmesi ve yükselmesindeki etkisi ve bazılarının da onun zayıflamasında oynamış olduğu rolü idi.

“el-Bâhir” Üzerine Tespitler

“el-Bâhir” adlı eseri hususunda İbnu'l-Esîr ile ilgili bazı tespitler bulunmaktadır.

Eserin konusu ile çok az ilişkisi bulunan bazı kişiliklerin hayat hikâyelerini yazmıştır; et-Tuğrâî, Nizamülmülk, Süleyman b. Kutalmış ve Fatıma bint Abdulmelik b. Mervan'ın hayat hikâyesi gibi.

İbnu'l-Esîr, Zengiler (Nuruddin'in halefleri) ile Salahaddin ve halefleri arasındaki kavgaların haberlerini kaydetmemiştir. Bunun sebebi ise, bu kavgaların haberleri, Salahaddin ve halefleri karşısında Zengilerin zayıf tarafını onunla yapmış oldukları savaşlardaki yenilgilerini ortaya çıkarmaktadır. Kavganın haberleri aynı zamanda zengilerin Salahaddin ve haleflerine teslim olduklarını da kanıtlamaktadır. Bu nedenle İbnu'l-Esîr, eseri adına yazmış olduğu el-Meliku'l-Kâhir'in azametini zayıflatmamak için, arkadaşlarının onurunu zedeleyen bu haberleri ispat etmekten kaçındı ve okuyucuyu büyük eseri “el-Kâmil fi't-Tarih”e -ki o, bunu “el-Bâhir”de “el-Müstaksa fi't-Tarih” olarak adlandırır- yönlendirmekle yetindi.

Aynı zamanda o, bazı olaylarda diğer eserinde uyguladığı tarafsızlık ilkesinden ayrılmaktadır; örneğin, “el-Kâmil”de, bu olayları gerçek biçimiyle ve doğru yönüyle yorumlamıştır. Oysa “el-Bâhir”de, el-Meliku'l-Kâhir'i memnun etmek için, bunları farklı biçimde yorumladı. “el-Bahir” de, Dübeys b. Sadaka'nın 516 yılında Bağdat'a geliş haberi, İzzuddin Mesud b. Kutbeddin Mevdud'un -el-Meliku'l-Kâhir'in dedesi- Ceziret İbn Ömer'i kuşatma haberi ve el-Meliku'l-Adil el-Eyyubi'nin 606'da Sincar şehrini kuşatma haberi gibi.

İbnu'l-Esîr, “el-Bâhir” deki bazı haberleri de çok tekrarlamıştır; böylece okuyucuya haberin detayları hakkında fazla bilgi vermek için “el-Kâmil” adlı eserine yönlendirmeye özen göstermiş olsa da, bunlar fazla detaylı olmamıştır.

Son tespit ise, “el-Bâhir” ile “el-Kâmil” adlı eserler arasında bazı olaylar ve haberlerin tarihlerinde farklılıklar bulunmasıdır, bunlara da el Yazmasının dipnotlarında değinmeye çalıştık.

“el-Bâhir” Adlı Eserin Özellikleri

İbnu'l-Esîr el-Kâmil adlı büyük hacimli eserinde Zengilerin haberlerini ve devletlerinin adamlarını zikretmişse de, ancak o, “el-Bâhir” adlı eserinde de bize “el-Kâmil”de değinmediği değerli bilgileri sunmuştur.

Burada o, İmadeddin'in, babasının öldürülmesinden sonraki durumu, Musul emirleri hizmetinde dolaşması ve çocukluğundan beri onlarla savaşlarına katılması ile ilgili bilgiler vermiştir. İşte biz onun savaşta ve sivil hayattaki başarısının sırrını buradan öğreniyoruz. Yine o bize, anılan hükümdarın devletini kurmada kaydettiği başarısı ve iktidarındaki güçlü politikası hakkında bilgiler sunmuştur.

O (İbnu'l-Esîr), aynı zamanda bize "el-Kâmil"de zikretmediği Nuruddin'in özel ve genel hayatı hakkında değerli bilgiler sunmuştur. İşte bunun sayesinde, araştırmacı ve çalışan için Nuruddin'in kişiliği her yönden daha açık bir duruma gelmiştir.

Zengilerin ve devletlerinin yüksek rütbeli adamlarının hayat hikâyeleri, "el-Kamil" de geçmeyen, Zengi müesseseleri ve Musul'un sosyal, ekonomik ve bilimsel alanlardaki iç durumlarını düzenlemeye yönelik çabaları hakkında bilgiler içermektedir.

Aynı zamanda İbnu'l-Esîr, haçlılarla, İmadeddin ve Nuruddin arasında geçen savaşları, Zengilerle haçlıların muharebe çalışmalarına hazırlık yönünden harcadıkları o muazzam çabaların ortaya çıkarılmasını ve her iki tarafın savaş durumunu anlatma konusunda büyük bir beceri ortaya koymuştur. Bütün bunlardan sonra eser, "el-Kâmil fi't-Tarih" adlı eserde Zengilerin haberleri yönünden eksik olan bilgilerin bir nevi tamamlayıcısı sayılmaktadır.

İbnu'l-Esîr'in, "el-Bâhir" Adlı Eserdeki Metodu

İbnu'l-Esîr, "el-Kâmil" adlı eserini, Belagat ve açıklama stillerinin ilgilendirdiğinden çok tarihsel malzemenin ilgilendirdiği tarihçi metodu ile kaleme almıştır. O, "el-Kâmil"de, gerçekleri kısa ibarelerle sıralamaktadır. Oysa "el-Bâhir"de tarihçi ile edebiyatçıyı bir araya getirmektedir, dolayısıyla da burada büyük bir genişlikle seci metodunu kullanmıştır. O bunu tehlikeli durumlarda etkileyici anlatımı elde etmek için uygulamıştır; haçlılarla İmadeddin ve Nuruddin arasında meydana gelen savaşları ve diğer durumları anlattığı gibi. Örneğin onun, eserini seci biçimde bir mukaddime ile başlattığını ve yine bir seci bir sonuçla tamamladığını görürsün.

İbnu'l-Esîr, birçok olaylarda ve Zengileri övme konusunda sözlerini, bazıları Zengilerin çağdaşı olan Muhammed b. Nasr b. Sağır b. Abdullah el-Kayseranî, el-Hays Beys olarak tanınan Sa'd b. Muhammed ve Ahmed b.

Münir et-Tarablusî, bazıları da onların çağdaşı olmayan Ebu Temmâm gibi şairlere ait şiirle güçlendirir. Aynı zamanda o, birkaç beyit şiir sunmuştur; ancak sahiplerini bir türlü tespit edemedik.

İbnu'l-Esîr bazı durumlarda da meseller irat etmektedir. Haçlılar ve Müslümanlar karşısındaki yenilgileri ile alay etmede olduğu gibi. 565 yılında haçlılar Mısır'ı ele geçirmek için Dimyat'ı muhasara ettiler; fakat onlar kötü bir yenilgiyle yenildiler ve memleketlerine dönmek zorunda kaldılar, burada İbnu'l-Esîr onlarla alay edercesine şöyle diyor:

“Bu, şu meselin tam uyduğu yerdir, deve kuşu iki boynuz bulmak için gitti, kulaksız geri döndü”.

567 yılında haçlılar, onlarla Nuruddin arasındaki barış anlaşmasına rağmen, Müslümanlara ait iki gemi ele geçirdiler, Nuruddin onlardan bu gemileri iade etmesini istedi; fakat onlar bunu kabul etmediler. Bunun üzerine Nuruddin Arka kalesine saldırı düzenledi -burası onların elindeydi- burayı yıktı ve Safita ve el-Arîme'yi ele geçirdi, o zaman da onlar iki gemiyi geri verdiler ve Nuruddin'den antlaşmayı yenilemesini istediler. Bu olayla ilgili olarak İbnu'l-Esîr, onlarla alay edercesine şöyle dedi:

“Bu konuda şöyle denildiği gibi oldular: 'Yahudi, tokat yemeden vergisini ödemez.' Aynı şekilde Frenkler de tacirlerin mallarını güzellikle geri vermediler, memleketleri yağmalanıp tabirp edilince de teslim ettiler.”.

Eserin Kaynakları

İbnu'l-Esîr, eserin mukaddimesinde, malzemesi konusunda babasından duyduklarına dayandığını belirtmiştir. Ondandır bolca rivayet nakletmiştir. Ancak o, başvurduğu başka kaynakları da zikretmiştir -az durumlarda onlara başvurmuşsa da- İbn Asakir³⁶'in “Tarihu Dımaşk”ı, İbnu'l-Adîm³⁷'in “Ahbârü Haleb”ı ve el-İmadu'l-Kâtib'in bazı eserleri³⁸ gibi. Aynı

³⁶ s. 89 (Metinden).

³⁷ s. 126 (Metinden).

³⁸ s. 174 (Metinden).

zamanda o, olaylara çağdaş bazı şahsiyetlerden de bilgi nakletmiştir, bunlardan bazılarının isimlerini belirtmiş, diğer bazılarını da belirtmeyi ihmal etmiştir. Üstelik daha önce hakkında bilgi vermiş olduğumuz stil farkı olan bir tek fark dışında, eserin malzemesi, “el-Kâmil” adlı eserin malzemesinin aynıdır³⁹.

El Yazması Nüshası

“et-Tarihu’l-Bâhir fi’d-Devleti’l-Atabikiyye” adlı eserin el yazması nüshası kız kardeşi olmayan tek bir nüshadır. O, “Tarihu’d-Devleti’l-Atabikiyye Mülûku’l-Mavsı” başlığı altında Arap Koleksiyonu bölümünde 818 numaryla kayıtlı Paris’teki Halk Kütüphanesi de bulunmaktadır. Nüshayı mikrofilm olarak Paris’ten getirttim ve el yazmasının herhangi bir başlık taşımadığını gördüm. Bu eserin başlığı, yazarı İbnu’l-Esîr’in diğer eseri “el-Kâmil fi’t-Tarih”te birkaç yerde şu şekilde geçmektedir: “et-Tarihu’l-Bâhir fi’d-devleti’l-Atabikiyye”, “el-Bâhir fi Ahbari Devletihim”⁴⁰. Böylece biz okuyucunun eli altında bulunan baskıda görülen tam başlığa dayandık. Aynı zamanda el-Yazması yazarın adını taşımaktadır, fakat bu zorluğu yenmek mümkün oldu, şöyle ki, el yazmasında, yazarının İbnu’l-Esîr olduğunu gösteren bir şey bulunmaktadır, zira o, bazı yerlerde babasına, kardeşi Mecdüddin Ebu’s-Sa’âdât’a ve eseri “el-Kâmil fi’t-Tarih’e değinmektedir.

El yazması nüshası 361 sayfadır, her sayfa da on üç satır içermektedir. Satırlardaki kelimelerin sayısı ise yedi ile on satır arasında değişmektedir.

Eserin yazılmış olduğu yazı ise bütünüyle açık güzel nüshadır.

İmla hataları çoktur, bunların birçoğu müstensih’in harfleri noktalamadaki dikkatsizliğinden kaynaklanmıştır.

Müstensih, çok az durumlar dışında, darabu, hâsaru, nezelu örneklerinde görüldüğü gibi, çoğul fillerinde geçen elif harfini tanımamaktadır. Bunları biz ekledik, fakat çokluğundan dolayı dipnotlarda bunlara değinmedik.

“tâ” harfinin müstensih yanında acayip bir durumu vardır. O, bu harfi ayrı olarak yazmakta ısrarlıdır, oysa onun bitişik olarak yazılması gerekir.

³⁹ Muhakkik, eserlerini inceleme ve bunlardan “el-Kâmil fi’t-Tarih” adlı eser ve kaynaklarını tespit konusunda İbnu’l-Esîr ile ilgili detaylı bir araştırma hazırlamaktadır.

⁴⁰ el-Kâmil fi’t-Tarih, c. 8, s. 309, 310, c. IX, s. 13,14, 125.

Örneğin, “Medine” kelimesini o “Medinet” olarak yazmaktadır. Başka yerde de onu bitişik yazmakta, oysa onu ayrı yazması lazımdır, (nehr) el-Fürât (açık tâ şeklinde) kelimesinde olduğu gibi, o bu lafız: el-Fürât (yuvarlak tâ şeklinde) yazmaktadır.

Aynı şekilde o (müstensih) zaman zaman “el-Muzaffer” kelimesinde görüldüğü gibi, zâd harfini zâ’ harfine çevirmekte ve bu kelimeyi el-“Muzaffer” şeklinde yazmaktadır.

Müstensih aynı zamanda “tetezâel”, “îsti’sâl”, dimâünâ”, “e’dâ” kelimelerinde olduğu gibi, hemze’nin ispatını ihmal konusunda ister kelimenin başında isterse ortasında veya sonunda olsun, çağının ve çağından önceki çağın metodunu izlemekte ve bu kelimeleri “tetezâl”, istisâl”, dimanâ”, e’dâ” şeklinde yazmaktadır. O aynı zamanda “benû”, Lâ örneğinde görüldüğü gibi, hemzeyi mekânında ihmal etmekte ve onu “benû”, “Lâ” biçiminde yazmak suretiyle mekânı dışına yerleştirmektedir.

Biz metni bu ayıplardan kurtarmaya çalıştık, fakat çokluğundan dolayı dipnotlarda bunlara değinmedik; zira eğer değinseydik metin kabarık olacaktı.

Müstensih aynı şekilde bazı şahıs ve yer adlarında hece resmini birleştirmemiştir. “Bezzân”, “Selcuk”, “Kerbuğa”, “er-Ruhâ” kelimelerinde olduğu gibi. O bunları “Buzân”, “Selcûk”, Kerbûkâ”, “er-Ruha” (hemzesiz şeklinde) olarak yazmaktadır. Biz isimleri metinde olduğu gibi tespit ettik, zira eski tarihçiler her iki resmi de kullanmışlardır.

Kopyalama esnasında herhangi bir lafız müstensihin gözünden kaçabilir, sonra onu fark ederek ince bir hatla satırların arasına veya sayfanın haşiye kısmına yazar, o aynı zamanda herhangi bir kelimeyi yazmada yanlışlık da yapabilir ve onu silerek doğru biçimiyle yazmaya çalışır.

El Yazması nüshasında az ve dağınık bazı yerlerde beyazlık bulunmaktadır; metnin dipnot kısmında bunlara değindik. Ancak bu beyazlıkların yerinde okuyamadığından mı? Müstensihden dolayı mı? Yoksa bizzat İbnu'l-Esîr'den mi kaynaklandığını tespit etmemiz mümkün değildir. Bu beyazlıkların bazılarını doldurabildik, diğerlerinde ise diğer kaynaklara başvurmamıza rağmen, başarılı olmadık.

Metnin düzeltilmesinde, şimdiye kadar bulamadığımız asıl nüshadan sahiplerinin naklettiği, İbn Şâme'nin “er-Ravzateyn fi Ahbari'd-Devleteyn”, İbn Hallikan'ın “Vefeyâtu'l-A'yân” ve İbn Kadî Şuhbe'nin “el-Kevâkibu'd-Dürriyye fi's-Sireti'n-Nûriyye” gibi kaynaklara başvurduk. Ancak biz bu

konuda tam olarak Ebu Şâme'ye dayandık, zira o, başkalarından çok metinden bilgi naklettiği gibi, nakilleri de diğerlerinden daha uzuncadır. Aynı zamanda el yazması nüshamızın lafızları ile Ebu Şâme ve İbn Kadî Şuhbe'nin lafızları arasında büyük bir farklılık bulunduğunu gördük. Bu da müstensihin kopyalama esnasında büyük bir rahatlıkla hareket ettiğini (kendinden bir şeyler kattığı) göstermektedir. Eğer “er-Ravzateyn” ve “el-Kevâkib” de olduğu gibi el yazması nüshamızın lafızlarını değiştirmeye kalkışsaydık, elimizde şimdiki nüshadan çok farklı ve aynı zamanda İbnu'l-Esîr'in asıl nüshasına çok yakın bir nüsha oluşacaktı.

Metnin, bazı ibarelerini düzeltmek için, bazı lafızları eklemeye ihtiyacı vardı. Bunları asıl nüshadan nakleden kaynaklardan veya -daha sonra hakkında bilgi vereceğimiz- De Slane nüshasından veya içtihat ederek kendimizden eklemeye çalıştık. Ayrıca lafzı, ek olduğunu göstermek iki parantez () arasında gösterdik ve lafzı eklediğimiz kaynağa da dipnot kısmında işaret ettik.

Haberlerin tahkikinde ise, yazarın diğer eseri “el-Kâmil fi't-Tarih”e başvurduk, zira -daha önce belirttiğimiz gibi- “el-Atabike” adlı eserin maddeleri, dipnotlarda değindiğimiz kaynakların yardımıyla “el-Kâmil” adlı eserin aynı maddelerinden ibaretti⁴¹.

⁴¹ Bu son paragraftan sonraki üç sayfalık bilgiler, “et-Tarihu'l-Bâhir” “Tarihu Devleti'l-Atabike Mülûku'l-Mavsil” adlı eserin Fransızca baskısıyla alakalı olduğundan ve okuyucuyu sıkacak nitelikte kavramlar taşıdığından tercüme etmedik. (Çeviren).